

SUHTLUSVÕRGUSTIKUD VÕRUKESTE KEELELISE KÄITUMISE TÕLGENDAJAINA*

MARI METS, KRISTIINA PRAAKLI

1. Sissejuhatus

Tänapäeva võru keelt käsitlevad sotsiolingvistilised uurimused on võrukeste keeletarvitust seletanud eelkõige inimese vanusest, soost ja haridustasemest lähtudes. Nii on näiteks täheldatud, et keskealiste inimeste keel on nivelleerunud kui vanema põlvkonna esindajate oma, samuti on kõrgema haridustasemega inimeste võru kõnekeeles üldjuhul rohkem eesti keele mõjusid. Oma roll võib siin olla aga ka inimesi omavahel ühendavatel suhtlusvõrgustikel.

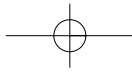
Artikkel on esimene katse analüüsida suhtlusvõrgustike ja võrukeste keelelise käitumise seoseid. Suhtlusvõrgustike põhiidee lähtub inimese seotusest võrgustikuga: kui inimene kuulub võrgustiku tuumikusse, siis peaks tema keel sarnanema võrgustiku tuumiku keelega, kui inimesel on aga palju võrgustikuväliseid suhteid, siis peaks tema keel võrgustiku tuumiku omast erinema. Artikli eesmärk on anda ülevaade suhtlusvõrgustike teooriast, erinevatest uurimissuundadest ning suhtlusvõrgustiku analüüsi rakendamisevõimalustest keeleteaduses. Artikkel käsitleb Ida-Võrumaa keeleala kahe küla suhtlusvõrgustikke ja põhineb nelja keelejuhi idiolektil. Analüüs püüab näidata, et indiviidi keeletarvitus korreleerub tema suhtlusvõrgustiku struktuuriga. Üks olulisi indiviidi suhtlusvõrgustiku struktuurist tulenevaid keeletarvituse tunnuseid on eesti ja võru keele varieerumine. Artiklis on vaatluse alla võetud leksikaalsed üleminekud võru keelelt eesti keelele. Kirjutise põhihüpoteesiks on see, et niisugused üleminekud iseloomustavad pigem neid keelejuhte, kellel on rohkem võrgustikuväliseid suhteid. Kohaliku võrgustikuga tugevalt seotud informantidel peaks seevastu niisuguseid üleminekuid vähem esinema.

2. Suhtlusvõrgustikest

Teadusdistsipliin, mida nimetatakse võrgustiku-uurimuseks või sotsiaalsete võrgustike uurimuseks, sai alguse sotsioloogide ja antropoloogide uurimustest 1950. aastatel. Laiemas tähenduses nimetatakse võrgustikuanalüüsiks lõputult jätkuvate sidemete süsteemi uurimist.¹ Sotsiaalsete võrgustike analüüsi põhieesmärk on leida vastus küsimusele, mil määral mõjutavad erinevad võrgustikustruktuurid ja nende kooslus võrgustiku liikmete sotsiaalse käitumise (sh keelelise käitumise) varieerumist ja muutumist.² Nii on

* Artikli kirjutamist on toetanud ETF-i grant nr ETF5968.

¹ Contact Linguistics. An International Handbook of Contemporary Research. Vol. 1. Ed. by H. Goebel, P. H. Nelde, Z. Stary, W. Wölck. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 1996, lk 805.

sotsiaalsete võrgustike analüüsi uurimisobjekt inimese suhted teiste inimestega, nende suhete kaudu moodustuva võrgustiku struktuur ja selle omadused.³ Esimene teadlane, kes tutvustas mõistet *sotsiaalne võrgustik* ~ *suhtlusvõrgustik*, oli antropoloog Alfred Reginald Radcliff-Brown.⁴ Mõiste leidis kõigepealt kasutamist antropoloogias, hiljem sotsioloogias ja poliitikateadustes. Võrgustikuanalüüsi pioneerideks peetakse Jacob Levy Morenot⁵ ning John Arundel Barnesit⁶, kuigi juba 1895. aastal osutas Émile Durkheim, et sotsiaalsetel suhetel on isiku toimetulekul modernses ühiskonnas suur tähtsus⁷.

Sotsioloogide ja antropoloogide töödest mõjustatuna jõudis võrgustikuanalüüs 1970. aastatel sotsiolingvistikasse. Kui enne seda olid sotsiolingvistid väitnud, et inimese keeletarvitus sõltub tema vanusest, soost, päritolust ja sotsiaalmajanduslikust staatusest, siis leidis ikkagi kogukondi, kus ühesuguste sotsiaalsete parameetritega keelejuhtide idiolektides oli suuri erinevusi. Võrgustikuanalüüsi kasutamine on andnud üksuguste erinevuste selgitamisel häid tulemusi.

Nii kirjeldavadki võrgustikud inimestevahelisi suhteid, näiteks sõprust, tööd, naabrust, sugulust. Seejuures on inimestele peale surutud võrgustiku käitumisharjumid. Ka inimese keeletarvitus sõltub suurel määral sellest, kui tihedad kontaktid tal teiste võrgustiku liikmetega on. Nii võrgustiku tuumikuisse kuulumine kui ka võrgustikuväliste suhete olemasolu peegeldub inimese keeletarvitusel.⁸

Viimase väitega haakub ka nõrkade sidemete teooria. Tugevalt seotud võrgustik on konservatiivne ega allu nii kergesti väljastpoolt võrgustikku tu-

² L. Wei, Social Network Analysis in Bilingualism Research. Applications and Evaluations; http://www.hku.hk/linguist/isb/abstract_liwei.htm.

³ H. Lappalainen, Sosiaalset verkostot ja informanttien päiväkirjat sosiolingvistikassa tutkimuksessa. – Muotojen mieli. Kirjoituksia morfologiasta ja variaatiosta. Toim. L. Laitinen, H. Lappalainen, P. Markola, J. Vaattovaara. – Kieli 2003, nr 15, lk 76; L. Milroy, Language and Social Networks. Second Edition. Oxford: Basil Blackwell, 1987.

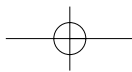
⁴ A. R. Radcliff-Brown, On Social Structure. – Journal of the Royal Anthropological Institute 1940, nr 70, lk 1–12; J. Boissevain, Social Network. – Sociolinguistics/Sociolinguistik. An International Handbook of the Science of Language and Society / Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft. Ed. by / Hrgs. v. U. Ammon, N. Dittmar, K. J. Mattheier. First Vol. / Erster Halbband. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, 1987, lk 164–169.

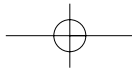
⁵ J. L. Moreno, Who shall Survive? Revised edition. Beacon, NY: Beacon House, 1953; vt ka: J.-E. Johanson, M. Mattila, P. Uusikylä, Johdatus verkostoanalyyysiin. – Menetelmäraportteja ja käsikirjoja 3. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus, 1995, lk 5–6.

⁶ J. A. Barnes, Class and Committees in a Norwegian Island Parish. – Human Relations 1954, Vol. 7, nr 1; vt ka: I. Wiklund, Social Networks and Proficiency in Swedish. A study of Bilingual Adolescents in Both Mono- and Multicultural Contexts in Sweden. Centre for Research on Bilingualism, Stockholm University. Stockholm, 2002, lk 7; J. A. Barnes, Social Networks. Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1972, lk 3; J.-E. Johanson, M. Mattila, P. Uusikylä, Johdatus verkostoanalyyysiin, lk 10.

⁷ É. Durkheim, Les règles de la méthode sociologique. Paris: Alcan, 1895; ingliskeelne tõlge É. Durkheim, The Rules of Sociological Method. New York: Free Press, 1966; J.-E. Johanson, M. Mattila, P. Uusikylä, Johdatus verkostoanalyyysiin, lk 9.

⁸ L. Milroy, Language and Social Networks, lk 150; Milroy, L. Wei, A Social Network Approach to Code-Switching. The Example of a Bilingual Community in Britain. – One Speaker, Two Languages. Cross-Disciplinary Perspectives on Code-Switching. Ed. by L. Milroy, P. Muysken. Cambridge: Cambridge University Press, 1995, lk 137–138.

levatele mõjutustele.⁹ Nõrgalt seotud võrgustik pakub seevastu head pinnast keelemuutuseks. Võrgustiku nõrkadeks lülideks peetakse inimesi, kellel on rohkem võrgustikuväliseid kontakte: tihtipeale on neil mitmes erinevas võrgustikus palju nõrku sidemeid, s.t nad liiguvad erinevate võrgustike vahel. Seeläbi erineb nende inimeste keel võrgustiku tuumiku omast. See erinevus toob aga kaasa keeleuuenduste leviku, mis omakorda võib nõrgendada paikondlikke norme.

Võrgustikke endid on jagatud mitmeti. Jan-Petter Blomile ja John Gumperzile toetudes jagab Lesley Milroy võrgustikud kaheks: tihedalt ja lõdvalt seotud võrgustikeks. Tihedalt seotud võrgustikus suhtlevad kõik võrgustiku liikmed omavahel. Lõdvalt seotud võrgustiku puhul võrgustiku liikmed aga üksteist ei tunne, vaid suhtlevad ainult võrgustiku keskpunktiga.¹⁰ Veel eristatakse 1) sõltuvusvõrgustikke, kuhu kuuluvad inimese kõige lähedasemad kontaktid – pere ja sõbrad – ja mida iseloomustab pidev suhtlemine, abistamine, nõu küsimine jne; 2) interaktiivseid võrgustikke, mille liikmed suhtlevad omavahel sageli, kuid nende vahel puudub otsene majanduslik ja vaimne sõltuvus; 3) passiivseid sidemeid, mille alla paigutuvad sellised ebaregulaarsed kontaktid, mis on siiski mingil määral olulised (nt kauged sugulased vms).¹¹

Erinevate uurimuste põhjal on võrgustikke iseloomustavad tunnused kokkuvõtvalt avanud Hanna Lappalainen.¹² Võrgustik on maksimaalselt tihene siis, kui kõik selle liikmed üksteist tunnevad. Äärmiselt hõre on niisugune võrgustik, kus võrgustiku keskpunkt ehk ego tunneb igäüht, kuid muud rühma liikmed ei tunne üksteist üldse. Vähegi suurematest võrgustikest eristuvad väiksemad tihedamad rühmad ehk *kimbud*. Suhete laadi kirjeldatakse mõistetega *ühetsandiline* ja *mitmetasandiline*. Ühetsandilised suhted on sellised, kus liikmeid ühendab ainult üht liiki suhe, näiteks naabusus. Kui need inimesed on peale selle veel näiteks omavahel sugulased ja töötavad samas ettevõttes, siis nimetatakse neid suhteid mitmetasandilisteks. Oluline on ka suhete *sagedus*, s.t kas läbikäimine on igapäevane või juhuslik. Kontaktide laadi põhjal võib rääkida *tugevatest* ja *nõrkadest* sidemetest. Võrgustikke, mille liikmeid ühendavad tugevad sidemed, nimetatakse *tugevateks võrgustikeks*. Võrgustikke, mille liikmete suhted on nõrgad, käsitletakse *lõtvade/nõrkade võrgustike* n a.

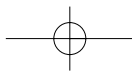
Lähtutakse üksikisikutest, kelle puhul vaadeldakse nende sotsiaalseid suhteid. Igäüht võib vaadata võrgustiku keskpunktina, kust kulgevad joned teiste punktideni ehk inimesteni, kellega vaadeldav isik suhtleb. Need inimesed, kes on vaadeldava isikuga otseses kontaktis, kuuluvad tema võrgustiku esimesse tsooni. Igäüks neist võib suhelda teiste inimestega, keda vaadeldav isik ei tunne, kuid kellega tal on võimalik suhelda esimese tsooni ini-

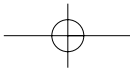
⁹ J. Milroy, L. Milroy, *Mechanisms of Change in Urban Dialects. The Role of Class, Social Network and Gender*. – *International Journal of Applied Linguistics* 1993, nr 3 (1), lk 57–77; M. Granovetter, *The Strength of Weak Ties*. – *American Journal of Sociology* 1973, nr 78, lk 1360–1380.

¹⁰ L. Milroy, *Language and Social Networks*, lk 20.

¹¹ R. M. Milardo, *Families and Social Networks. An Overview of Theory and Methodology*. – *Families and Social Networks*. Ed. by R. M. Milardo. California: Sage, 1988, lk 26–36; L. Milroy, L. Wei, *A Social Network Approach to Code-Switching*, lk 138–139.

¹² H. Lappalainen, *Sosiaalset verkostot ja informanttien päiväkirjat sosiolingvisti- sessä tutkimuksessa*, lk 78–79.

meste kaudu. Need nn kaugemad tuttavad moodustavad vaadeldava isiku teise tsooni. Peale esimese ja teise tsooni võib olemas olla veel ka kolmas, neljas jne tsoon.¹³

Võrgustikuga seotuse määramiseks töötatakse välja individikesksed indeksid. Vastavad kriteeriumid pannakse paika konkreetsest uuritavast kogukonnast lähtudes, s.t need peavad vastavat kogukonda täpselt iseloomustama.¹⁴

Võrgustikuanalüüsi on rakendatud nii üks- kui ka mitmekeelsete kogukondade uurimisel, samuti on seda kasutatud teise keele omandamise uurimustes ning keele säilitamist, keelevahetust ja koodivahetust käsitlevates töödes.¹⁵ On täheldatud, et tihedad suhtlusvõrgustikud toetavad vähemuskeele säilimist ning pakuvad rohkem võimalusi oma emakeelt kasutada, seevastu võrgustike nõrgenemise tulemuseks on kakskeelestumine.¹⁶ Ka ühiskonda integreerumine, vähemusrühvuste hoiakud oma etnilise ja enamusrühma suhtes ning identiteediküsimused seletuvad suhtlusvõrgustike struktuuri kaudu.¹⁷

Kuigi võrgustikud on olnud edukas keelelise käitumise selgitamise meetod, on selgunud, et alati ei olene varieerumine inimesi omavahel ühendavatest sidemetest, vaid teatavatel juhtudel sõltub inimeste keeletarvitus hoopis sellest, kui tugevalt on vaadeldavad inimesed linnale orienteeritud ehk mentaalselt urbaniseerunud.¹⁸

Eesti keeleteaduses ei ole võrgustikuanalüüsi varem rakendatud. Ilmunud on üksikuid artikleid, milles võrgustikukontseptsiooni ning mõistestiku on üldsõnaliselt tutvustatud. Suhtlusvõrgustike olemust ning võrgustiku-

¹³ L. Milroy, *Language and Social Networks*, lk 46–48, 52–53.

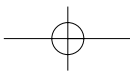
¹⁴ Vt nt: L. Milroy, *Language and Social Networks*, lk 139–142; R. L. Lippigreen, *Social Network Integration and Language Change in Progress in a Rural Alpine Village*. – *Language in Society* 1989, nr 2, lk 218–220.

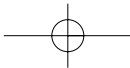
¹⁵ Nt S. Gal, *Language Shift Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. New York: Academic Press, 1979; S. Latomaa, "Maailmakieli" vähemmistökielenä – kaksikielisyydestä suomenamerikkalaisten keskuudessa. – *Folia Fennistica ja Linguistica*. 19. kielitieteen päivät Tampereella 8–9. toukokuuta 1992. Toim M. K. Suojanen, A. Kulkki-Nieminen. Tampere, 1993, lk 193–211; S. M. Bortoni-Ricardo, *The Urbanization of Rural Dialect Speakers. A Sociolinguistic Study in Brazil*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985; L. Milroy, L. Wei, *A Social Network Approach to Code-Switching. The Example of a Bilingual Community in Britain*, lk 136–158; K. Matsumoto, *A Social Network Study of Language Shift and Maintenance in a Multilingual Micronesian Society*. – *Essex Graduate Student Papers in Language and Linguistics* 2001, Vol. 3, lk 105–132; M. Clyne, S. Kipp, *Pluricentric Languages in an Immigrant Context. Spanish, Arabic and Chinese*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1999; K. Pohjanpää, S. Paananen, M. Nieminen, *Maahanmuuttajien elinolot. Venäläisten, virolaisten, somalia-laisten ja vietnamläisten elämää Suomessa 2002*. Tilastokeskus. *Elinolot 2003:1*. Helsinki: Edita Prima OY, 2003; *Maahanmuuttajien elämää Suomessa*. Toim S. Paananen. Helsinki: Tilastokeskus, 2005.

¹⁶ Vt H. Lappalainen, *Sosiaaliset verkostot ja informanttien päiväkirjat sosiolingvistiksessä tutkimuksessa*, lk 85.

¹⁷ Vt nt: K. Pohjanpää, S. Paananen, M. Nieminen, *Maahanmuuttajien elinolot. Venäläisten, virolaisten, somalia-laisten ja vietnamläisten elämää Suomessa 2002; Maahanmuuttajien elämää Suomessa*.

¹⁸ Vt J. Marshall, *Testing Social Network Theory in a Rural Setting*. – *Reading Working Papers in Linguistics* 4. Reading: University of Reading, 2000, lk 123–174; J. Marshall, *Language Change and Sociolinguistics: Rethinking Social Networks*. *Palgrave Studies in Language Variation*. Basingstoke: Palgrave-Macmillan, 2004.

analüüsi variatsiooniuurimuses rakendamist on käsitlenud Tiit Hennoste, kes kasutab terminit *sotsiaalsed suhtlusvõrgustikud* ning defineerib võrgustikud L. Milroye tuginedes järgmiselt: "Sotsiaalne võrgustik viitab keerukale suhete võrgule, mis seob inimest teistega otseselt või kaudselt sõpruse, suguluse, naabruse, ühise töökoha ja sealt tekkinud sotsiaalsete suhete kaudu."¹⁹ Suhtlusvõrgustike olemust on Rodrigue Landry jt etnolingvistilise viitaalsuse mudeli kirjeldamisel põgusalt käsitlenud ka Martin Ehala, kasutades terminit *individuaalsete keelekontaktide võrgustik*.²⁰

3. Andmebaas ja uurimismudel

Võrgustikuanalüüsis kasutatakse erinevaid aineestiku kogumise meetodeid: intervjuerimist, osalusvaatlust, päevikuid, sotsiomeetrilisi küsitlusi.²¹

Siinse artikli aluseks olev keeleaines on kogutud spontaansete intervjuude käigus. Hiljem on vajadusel tehtud täpsustavaid lisaküsitlusi keelejuhi ja ta võrgustiku kohta. Lindistused on tehtud 1991. ja 2006. aastal kahes Ida-Võrumaa külas. Üks küladest kuulub Vastseliina ja teine Räpina murraku alale. Vastseliina aineestikku kogudes on põhiküsitlaja rääkinud võru keelt, kohaliku võrgustikuga on nad olnud osaliselt seotud (tuttava tuttavad). Räpina lindistuste puhul on küsitlaja küll olnud eesti keelt rääkiv, kuid kohaliku võrgustikku kuuluv inimene (vaatamata sellele, et küsitlaja kasutab informantidega ainult eesti keelt, peavad võrgustiku liikmed loomulikult rääkida temaga võru keeles).

Mõlema küla puhul on analüüsitud meeskeelejuhte, kahte vanema (sündinud 1915 ja 1923) ja kahte keskmise (sündinud 1946 ja 1944) põlvkonna oma. Mõlemad Vastseliina keelejuhid on pärit Vastseliina kihelkonnast. Räpina keelejuhtidest on üks sündinud Räpina ja teine Kanepi kihelkonnas.

Vanemal Vastseliina mehel on kohalik keskkharidus, keskealisel mehel on kaugemal omandatud keskeriharidus. Mõlemal Räpina informandil on kutseharidus, mis on omandatud väljaspool võru keeleala. Kõikidelt keelejuhtidelt on materjali kogutud umbes ühe tunni jagu, seejärel on lindistused lühenõuetult foneetilises transkriptsioonis.

Keelejuhtide võrgustike kirjeldamisel on arvestatud nende päritolu, sugulase, naabreid, sõpru ja töökaaslast. Kohaliku võrgustikuga seotuse mõõtmiseks on kasutatud skaalat²², mille puhul on arvestatud järgmisi parameetreid²³:

- 1) mõlemad vanemad samalt murrakualt pärit (1 punkt);

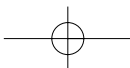
¹⁹ T. Hennoste, Eesti sotsiolektide seisund. Tartu, 2003; <http://www.hm.ee/index.php?popup=download&id=3982>.

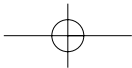
²⁰ M. Ehala, Keelevahetuse pööramisvõimalusi võru keelealal. – Mitmõkeelisus ja keelevahetus Ödagumeresoomõ maiõ pääl. Mitmekeelisus ja keelevahetus Läänemeresoome piirkonnas. Toim H. Koks, J. Rahman. Konvõrents Põlvan, 20.–22. rehekuu 2005. Võro Instituudi toimõndusõq 18. Võro, 2006, lk 12.

²¹ H. Lappalainen, Sosiaalset verkostot ja informanttien päiväkirjat sosiolingvistiessä tutkimuksessa, lk 86–91; J.-E. Johanson, M. Mattila, P. Usikylä, Johdatus verkostoanalyysiin, lk 27–35.

²² Skaala põhineb osaliselt Lesley Milroy skaalal, vt L. Milroy, Language and Social Networks, lk 141–142.

²³ Nende väljatõõtamisel on mõlema küla puhul lähtutud tegelikest oludest. Seetõõttu on ka välja jätud külaelanikke omavahel ühendavad harrastused ja seltsielu: kummaski külas ei olnud meestel huvialasid, mis moodustaksid nn huvialavõrgustiku.

2) sugulussidemed vähemalt ühe samas külas elava perega (lisaks oma perele) (1 punkt);

3) keelejuhi töökohas töötab veel vähemalt kaks temaga samast külast pärit inimest (1 punkt);

4) keelejuht töötab koos kahe samasoolise inimesega, kes on samast külast pärit (1 punkt);

5) keelejuht on ajaloolisel Võrumaal töötanud kogu elu (1 punkt);

6) vabatahtlik suhtlemine töökaaslastega väljaspool tööaega (1 punkt);

7) kohalikus koolis omandatud haridus (1 punkt);

8) keelejuhi lapsed ja lapselapsed kõnelevad kodus võru keelt (1 punkt);

9) vastastikune talutöödel abistamine (1 punkt);

10) teiste külaelanikega ühised harrastused (1 punkt).

Vastseliina vanemal informandil on selle järgi võrgustikuga seotuse tugevuseks 8,5 punkti, keskealisel informandil aga 6 punkti. Nimetatud arvud näitavad, et vanem keelejuht on kohaliku võrgustikuga peaaegu maksimaalselt seotud, keskealisel keelejuhil on aga mõnevõrra nõrgemad sidemed.

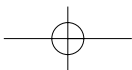
Räpina keelejuhtidel on võrgustikuga seotus 6 punkti, sest keelejuhid ja nende vanemad ei ole samas külas sündinud, keelejuhid on omandanud hariduse mujal ning neil puuduvad uuritavas külas sugulussidemed. Samuti ei ela keelejuhtide lapsed ega lapselapsed samas külas.

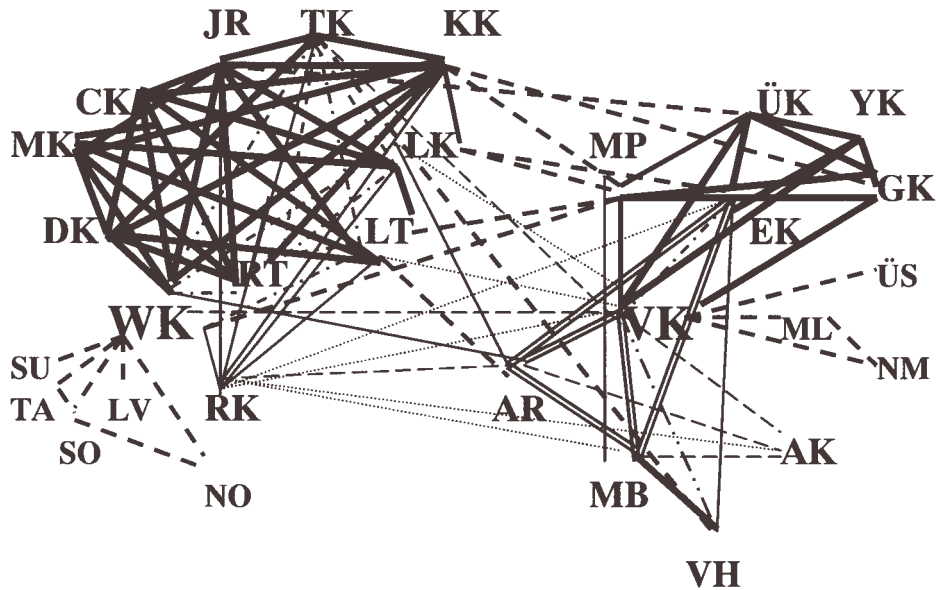
4. Kahe võru keeleala küla võrgustikud

4.1. Vastseliina keeleala võrgustik. Vastseliina meeskeelejuhid on (osaliselt) kohalikku päritolu, s.t vähemalt üks nende vanematest on samast piirkonnast pärit. Vanema informandi (WK)²⁴ isa on Vastseliina keelealale tulnud Mönistest (Hargla murrakualalt), ema aga Sookülast (Vastseliina kihelkond). Lähimad sugulased elavad samas külas ülejäärgmises talus (vt joonist 1, tähised LT ja RT), sealt on pärit ka WK abikaasa (LK). Lisaks käib WK tihti emapoolsete sugulaste (SO, NO, TA) juures Vastseliina keelealale jäävatesse Soo-, Noodas- ja Tammekülas. Poeg (TK) elab koos oma perega (KK, JR, CK, MK, DK) isatalus. Külas on WK talu olnud üsna kesksel kohal: neil oli küla peale ainus telefon, samuti käisid külaelanikud nende käest hobust laenamas ja küttepuude raieluba küsimas. WK töötas kohalikus metskonnas koos oma pere ja õe perega, lisaks käisid seal tööl need külaelanikud, kes sovhoosis ei töötanud (ka artiklis analüüsitud keskmise põlvkonna keelejuht VK). Sõprussuhted sidusid WK-d paljude külaelanikega, osa lähedastest sõpradest elas ka Urvaste kihelkonnas Sõmerpalus (SU) ja Vastseliinas Loosis (LV). WK-l on keskharidus, mille ta on omandanud Vastseliina keskkoolis (enne seda õppis ta kohalikus külakoolis).

Keskealise informandi (VK) isa on kohalikust külast pärit, ema (EK) on sinna tulnud Soenast (Vastseliina). Abikaasa (GK) on sündinud Sookülas (Vastseliina). Lapsed (ÜK ja YK) elavad Võrus. Eesti keelt rääkiv vend elab Moldaavias (helistavad sageli), võru keelt rääkiv õde Loosus (Põlva). Kaks isapoolset sugulast, kes suhtlevad VK-ga eesti keeles, elavad Tallinnas. Külas on tal sugulussidemed ühes talus (MP). Teiste külaelanikega on tal head suhted, kõige rohkem käib VK läbi kahe naabertalu elanikega (AR, MB ja

²⁴ Siin ja edaspidi on informandid tähistatud kahetähelise lühendiga, initsiaalid on muudetud.

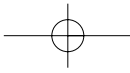
Joonis 1. Vastseliina võrgustik. Joonte tähendused: pere ———; naaber ———; naaber, töökaaslane, sõber ———; töökaaslane, sõber - - -; sõber - - -; töökaaslane .....; pere, töökaaslane - - -; naaber, sõber - - . Kirja suurusega on eristatud uuritavad keelejuhid (WK ja VK, kirja suurus 18 punkti), kohalikud külaelanikud (14 punkti), külavälised sagedased kontaktid (12 punkti).

VH). Vaadeldav keelejuht on pärast kutsekooli lõpetamist töötanud Tallinnas ja Rakveres. Sealsete töökaaslastega (ÜS, ML, NM) kasutas ta eesti keelt, kontaktid on siiani tihedad. 1970. aastate algul tuli ta tagasi Lõuna-Eestisse, töötas Põlvas ja Võrus. 1970. aastate keskpaigast on ta pidevalt vaadeldavas külas elanud, käies tööl Loosi sovhoosis ja metskonnas. Sovhoosis töötas ta koos AK-ga, metskonnas koos WK-ga.

Kokkuvõtvalt kirjeldab informantide nende sõprade (nii samas külas kui ka väljaspool küla elavate) ja ülejäänud külaelanike vahelisi suhteid joonis 1.

Joonisel 1 on näha, et vaadeldava küla võrgustik on ühelt poolt äärmiselt tihe – kõik külaelanikud tunnevad üksteist –, teiselt poolt aga valitsevad võrgustiku liikmete vahel mitmetasandilised suhted: samad inimesed võivad olla näiteks nii naabrid, töökaaslased kui ka sõbrad. Tegemist on võrukeelse võrgustikuga: võru keelt kasutatakse kodus, teiste külaelanikega suhtlemisel ja ka töö juures (väikeste eranditega).

Kaht analüüsi aluseks olevat keelejuhti WK-d ja VK-d iseloomustab sõprus- ja tööalane suhe. Nende kontaktid on olnud tihedad, teineteisel on sageli külas käidud ja ka majapidamistöodes abistatud. WK võrgustikuvälisteks suheteks on sõprussidemed väljaspool vaadeldavat küla (joonisel 1 tähistatud tähtedega SU, TA, SO, LV ja NO). Tegemist on võru keelt rääkivate inimestega. Ka teisel keelejuhil VK-l on võrgustikuväliseid kontakte, mis põhinevad samuti sõprusel (joonisel 1 tähistatud tähtedega ÜS, ML, NM). Küll aga on VK-l need kontaktid eestikeelsed.

Järgnev analüüs näitab, et võrgustikuga seotuse tugevus ja eestikeelsete kontaktide arv korreleerub ka eesti keele osakaaluga vaadeldavate informantide kõnes.

Vanem keelejuht kasutab järjekindlalt võru keelt. Tal on säilinud Vastseliinale iseloomulikud keelejooned, nt *h*-inessiiv (*lukkuh* 'lukus'), kuigi vähesel määral esineb ka *n*-inessiivi (*aivan* 'aidas'). Mõlemaid peavad võrgustiku liikmed analüüsitavale külale iseloomulikuks.²⁵ Tõenäoliselt informandi isalt saadud Mõniste keelekuju mõjuks ja ühtlasi jooneks, mis võrgustiku keeletarvitusele ei vasta, võib pidada järgsilbi *u*-d *o* asemel, nt *palvu* 'palju'. Võrgustiku keelt iseloomustab veel vokaalharmoonia olemasolu, samuti *r*-ile järgneva *j*-i kadu, mis esinevad ka WK kõnes järjekindlalt (*vidà* 'veab', *marà?* 'marjad').

Pikemaid võru keelelt eesti keelele üleminekuid vanema keelejuhi kõnes ei toimu, küll aga esineb tal üksikuid eestikeelseid laensõnu. Eeskätt kasutab ta sellised laene ehitusest ja põllumajandusest rääkides, nt:

- (1) *nî om panttu polt'tidēga teräk külge jā zis mihhañi-šm vidà siš rattaga sūr hōrattas om*

'nii on pandud poltidega terad külge ja siis mehhanism veab siis rattaga suur hooratas on'

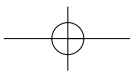
Esitatud näites on laensõnadeks *pol't'tidēga* vs. võru *polttēga* ja *hōrattas* vs. võru *vuŷgitsŷr*. Neist esimest võiks tinglikult pidada sõnasiseseks koodivahetuseks.²⁶ Tinglikult seetõttu, et *pol*-tüvi on nii eesti kui ka võru keeles sama. Seevastu vormimoodustus on neis kahes keelevariandis erinev: võrukeelne mitmuse kaasäitlev peaks olema *polttēga*(?), kus konsonandid on järgneva *ē* tõttu palataliseerimata. Ülaloodud näites on aga vastav vorm moodustatud eesti keele vormimoodustuse reegleid järgides. Sealjuures on tähelepanuväärne asjaolu, et hoolimata eestikeelsest mitmuse suffiksist on rakendatud vokaalharmoonia reeglit, et järgsilbi *e* hääldub tagapoolsemalt, kui esisilbis on tagavokaal.

Näites 1 olev teine eestikeelne vorm *hōrattas* on seevastu võru keele häälikusüsteemiga kohandamata. Võru keele reeglite järgi peaks kolmandas vältes olema kõrgenenud keskkõrge vokaal *ū*. Samuti on võru keeles vastav sõna olemas: *hūg* : *hū* : *hūgu*. Sõna *hōrattas* võrukeelne vaste *vuŷgitsŷr* on ilmselt liiga spetsiifiline sõna, seetõttu võib oletada, et eestikeelne laen ongi selle asemele üldistunud.

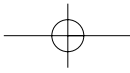
Eestikeelseks laensõnaks võib pidada ka näidetes 2–4 toodud *ūz*-sõna koos kõigi tema vormidega:

²⁵ Seejuures esineb võrgustiku liikmetel ka lahkarvamusi: ühed väidavad, et vaatluse all olevale külale on iseloomulik *n*-inessiiv ja *-h* on setupärane, teised seevastu leiavad, et *h*-inessiiv on selles külas tavalisem.

²⁶ Ühtlasi on oletatud, et sõnasisene koodivahetus esineb eelkõige sarnase struktuuriga keeltes. Sõnasisesed koodivahetuse kohta vt pikemalt nt: S. P o p l a c k, *Contrasting Patterns of Code-Switching in Two Communities*. – *Code-Switching. Anthropological and Sociolinguistic Perspectives*. Ed. by M. Heller. Berlin: Mouton de Gruyter, 1988, lk 215–244; A. G. R a m a t, *Code-Switching in the Context of Dialect/Standard Language Relations*. – *One Speaker, Two Languages. Cross-Disciplinary Perspectives on Code-Switching*, lk 55–56.

- (2) *nè^k kattuššə? lät̃si kjiik' uŋvə?*
'need katused läksid kõik uued'
- (3) *aga? ait tēt̃ti ŋz*
'aga ait tehti uus'
- (4) *pañni uŋvə nūd*
'panin uue nüüd'

Näiteid 2 ja 4 võib analüüsida sõnasisese koodivahetusena, kus eesti-keelset tüve käänatakse võru keele reegleid järgides. Nii käänavad võrukeelset sõna *ŋz* analoogselt vormiga *kūz* (*ŋz* : *uŋvə*, *kūz* : *kuŋvə*). Võrukeelset sõna *vahtsəne* keelejuhi kõnes ei esine.

Tähelepanuväärne on ka asjaolu, et üldjuhul informandi keeletarvitus ei kõigu, s.t ta ei kohanda oma kõnepruuki küsitleja omaga. Järgnevas näites 5 on siiski väike erand, kus keelejuht kasutab järjekindlalt eestikeelset sõna *auk*, küsitleja aga selle võrukeelset vastet *mulk*. Küsitleja voorule vahetult järgnevas lausungis kasutab ka informant sõna *mulk*, kuid edasises vestluses läheb ta taas üle sõnale *auk*.

- (5) 01 VK: *aidal ol' väikkene s̃n usšə keřval väikkene auk s̃n ma lät̃si s̃ält sisse*
// *aiñt p̃a mahtu* // *ma i d̃ijä gu vaña ma ol̃li* // *t̃y m m̃lde j̃änü mul* //
02 EO: *aha-h* /
- 03 VK: *lats̃est s̃ani?* // *p̃a lät̃s̃ aũ- ni z̃ur aũguk̃keņə no vai kl̃azi s̃al iñ es̃*
olek̃ki //
04 EO: *a mis̃ jaos̃ t̃y mulk̃ ol' sis̃* /
- 05 VK: *t̃y ol' lihtsalt̃ kaš̃si mulk̃* // *muĩdu t̃ett̃as̃ usšə z̃isse* // *et̃ kaš̃ s̃a aitta*
kogũ aig̃ //
06 EO: *aha-h* //
- 07 VK: *nij et̃ tu l̃ t̃yD kiñni es̃ pañda ak̃ne vai kl̃aziga as̃ pañda^k kiñni* //
kaš̃si auk̃ üt̃težeñaga noh̃ // *nũt̃ ka m̃jneħ paĩgaħ k̃aũt̃ om̃ aida uš̃ et̃ aĩ*
nuk̃kan om̃ auk̃ / *ja t̃y iñ kaš̃si jaos̃* //

'VK: aidal oli väike siin ukse kõrval väike auk sees ma läksin seal sisse ainult pea mahtus ma ei tea kui vana ma olin see on meelde jäänud mul'

EO: 'ahah'

VK: 'lapsest saadik pea läks au- nii suur augukene no või klaasi seal ees ei olnudki'

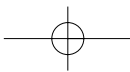
EO: 'aga mille jaoks see auk oli siis'

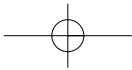
VK: 'see oli lihtsalt kassi auk muidu tehakse ukse sisse et kass saab aita kogu aeg'

EO: 'ahah'

VK: 'nii et see oli seda kinni ei pandud akna või klaasiga ei pandud kinni kassi auk ühesõnaga noh nüüd ka mõnes paigas käid on aidauks et all nurgas on auk ja see on kassi jaoks'

Keskealise meesinformandi idavõru ja ühtlasi ka kohaliku küla keelevariandile iseloomulikest joontest võib esile tõsta *h*-inessiivi (*kül'eh̃* 'küljes', *küt̃ti,oroħ* 'Kütiorus'), *he*-illatiivi (nt *tarttohe* 'Tartusse'), järgsilbi *o*-d (nt *pid̃d̃* 'pidu', *muĩdo* 'muidu'), *ht*-lisi tegusõnu (*m̃leht̃ä* 'mäletan'). Erinevalt vanemast keelejuhhist esineb tal palju üleminekuid võru keelelt eesti keelele.

Sõnasiseseks koodivahetuseks ja ühtlasi ka laensõnaks võib tema keeles pidada sõna *laùbäiv* 'laupäev', mille võrukeelset vastet *pùlbäiv* keelejuht kordagi ei kasuta:

- (6) *tū ùm nì egà laùbäiv pià prùvnu iks ku àigu òm ja viùsnü*
'see on nii iga laupäev peaaegu proovinud ikka kui aega on ja viitsinud'

Eestikeelsed laensõnad on tema keeles ka sugulust markeerivad sõnad *ee?* *pro võru sizar?* 'õed' ja *veñna?* *pro võru vele?* 'vennad':

- (7) *kõli ee? / ja veñna? // ozà òm jobà àr suñnu ja*
'kooliõed ja vennad osa on juba ära surnud ja'

Ka ülejäänud külaelanike kõnepruugis võib täheldada sugulusterminite laenamist eesti keelest. Eriti eelistatakse eestikeelseid termineid *veñd* ja *edè* ~ *edè*, vahel harva ka *emà* ja *izà*. Nimetatud sugulustermineid kasutavad igas vanuses külaelanikud. Ühtlasi on see iseloomulik ka teistele võru keeleala piirkondadele, sh Räpina informantidele (vt 4.2, näide 12).

Näites 7 on eesti laensõna ka *suñnu pro võru kõlnu(?)* 'surnud'. See laen esineb ka teiste sama küla elanike kõnepruugis ning Võrumaal laiemalt.

Kui vanemal informandil ei esinenud pikemaid üleminekuid ühelt keelekujult teisele, siis keskealise keelejuhi kõnes vaheldub võru keel eesti keelega pidevalt. Küll aga on need üleminekud allutatud korrapärasele süsteemile (vt näidet 8): kui keelejuht räägib nn vanadest aegadest, lapsepõlvest jms, siis kasutab ta võru keelt, seevastu praegusest ajast rääkides domineerib eesti keel:

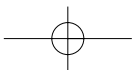
- (8) *nüd kül hakkatti vai nohh iikka pidazid kešs ei viùsi zis miñna zis pidazid külas muudu iikka lähavat nì rahvas iikka lähèp // vanast iks ol' kas mintti kütti, orgo vai zis tultti sijä*

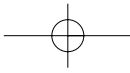
'nüüd küll hakati või noh ikka pidasid kes ei viitsi siis minna siis pidasid külas muidu ikka lähavad nii rahvas ikka lähèb vanasti ikka oli kas mindi Kütiorgu või siis tuldi siia'

Näites 8 võibki sõna *vanast* pidada päästiksõnaks,²⁷ mis vallandab koodivahetuse. Sellised ühelt keelekujult teisele üleminekud toimuvad hoolimata sellest, et küsitaja kasutab informandiga rääkides järjekindlalt võru keelt.

Neid kahte informanti omavahel võrreldes on näha, et kohaliku võrgustikuga tugevamalt seotud ja ainult võrukeelsete kontaktidega suhtleva informandi WK kõnepruugis esinevad vaid üksikud eestikeelsed laensõnad, samal ajal kui võrgustikuga nõrgemalt seotud ja ka eestikeelsete kontaktidega keelejuht VK lähèb võru keelelt eesti keelele sagedamini üle. Ometi on ka nendes üleminekutes oma seaduspärasused. Võib oletada, et vana ja praeguse aja vastandamisel tekki ühelt keelekujult teisele üleminek peegeldab ka muutusi tema võrgustikus: lapsepõlves kuulus keelejuht eeskätt võrukeel-

²⁷ Päästiksõna kohta vt lähemalt: M. Clyne, *Dynamics of Language Contact. English and Immigrant Contact*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, lk 80, 162–166.

sesse võrgustikku, lõpetanud keskkooli, siirdus ta aga mitmeks aastaks Põhja-Eestisse, kus tema võrgustikku lisandusid eestikeelsed kontaktid. Kodust eemal viibitud aastad on mõnevõrra lõdvendanud tema sidemeid kohaliku võrgustikuga. Ühtlasi seletab selline lõtvade sidemete teooria põhjalikumalt ka seda, miks varasemates uurimustes²⁸ esines just kõrg- või keskeriharidusega informantidel rohkem eestikeelseid vorme kui kohalikus koolis käinud keelejuhtidel.

4.2. Rápina keeleala võrgustik. Rápina keeleala vanem keelejuht JR on kohalikku päritolu. JR-i vanemad (sündinud Rápina vallas) rändasid 1910. aastate lõpus paremate elu- ja töötingimuste leidmise eesmärgil Peipsi taha Pihkva oblastisse. Alates 1954. aastast elab JR Rápina keelealal. Informandi abikaasa LR, rahvuselt eestlane, on samast piirkonnast pärit.

Noorem keelejuht AK on sündinud Kanepi vallas, kust on pärit ka informandi vanemad ja vanavanemad. AK omandas Kanepis põhihariduse ning jätkas kooliteed Järva-Jaani mehhaniseerimiskoolis. Pärast kooli lõpetamist (1974) siirdus AK tööle Rápina keelealale ja elab seal siiani. AK abikaasa on sündinud Vändras.

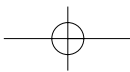
JR ja AK on naabrid ning head sõbrad. Omavahel ollakse tuttavad 33 aastat, sellest 22 aastat on elatud naabritena. Informandid elavad eramajades (JR paarismajas, AK eramus), mille juurde kuulub aiamaa ning kartulipõld. Loomapidamisest on mõlemad vanuse tõttu loobunud. Sovhoosiajal töötasid nad kohalikus sovhoosis (JR ehitusbrigadiri ning AK traktoristina). Keelejuhte võib tinglikult ka töökaaslasteks pidada, sest JR osales mitme aasta vältel AK (ja teiste naabrite) majaehituses. Praegu on mõlemad keelejuhid pensionil.

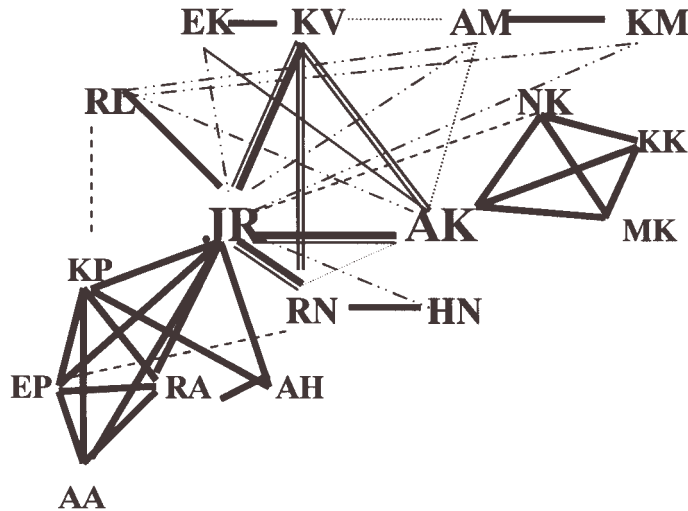
JR-i sotsiaalsed kontaktid võib jagada külakeskseteks ning külavälisteks. Külakeskne võrgustik koosneb keelejuhi naabritest ning on tihe ja suletud, läbivalt võrukeelne, kuhu kuuluvad isikud on elanud kogu elu võru keelealal ning kuulunud informandi aktiivsesse suhtlusvõrgustikku viimased kolmkümmend aastat. JR-i esimesse suhtlustsooni kuuluvad lisaks AK-le naabrid RN ja HN (naabrussuhe umbes 30 aastat) ning AM (naabrussuhe umbes kümme aastat). RN, HN ning AM-i abikaasa on kohaliku küla põliselanikud. JR-i kontaktid on nendega väga tihedad, omavahel kohtutakse peaaegu iga päev (JR-i naabrid elavad eramajades, majad asuvad teineteisest umbes 200 m kaugusel).

Keelejuhi küla- ning võru keeleala välisesse läbivalt kirjakeelsesesse võrgustikku kuuluvad tema lähisugulased KP, EP, AA, RA ja AH, kellest enamik elab Tallinnas. JR-i kontaktid on lähisugulastega tihedad, kuid vahepealt tulenevalt aktiivsed pigem telefoni kaudu. Kahel võrgustikul, s.t naabrite ja lähisugulaste võrgustikul puuduvad kokkupuutepunktid või on need minimaalsed. Lähisugulased külastavad JR-i keskmiselt kord kuus, telefoni kontaktid leiavad aset kaks-kolm korda nädalas.

AK võrgustik on küla- ja perekonnakeskne. AK esimese tsooni põhilisteks kontaktideks on JR ja abikaasa NK. Esimesse tsooni kuuluvad veel ta tütreid

²⁸ Vt M. Mets, Võru kõnekeel: *nud*-kesksõna varieerumine. – Keel ja Kirjandus 2004, nr 9, lk 663; M. Mets, Võru kõnekeel: *nud*-partitsiibi tunnuse varieerumine Vastseliina murrakus. Magistritöö Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis. Tartu, 2004, lk 39–44.

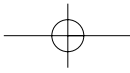
Joonis 2. Rõpina võrgustik. Joonte tähendused: pere — ; naaber, töökaaslane == ; sõber - - ; töökaaslane ..... ; naaber, sõber - - ; naaber, töökaaslane, sõber ———. Kirja suurusega on eristatud uuritavad keelejuhid (JR ja AK, kirja suurus 18 punkti), kohalikud külaelanikud (14 punkti), külavälised sagedased kontaktid (12 punkti).

(elukohad Rõpinas ja Tartus). Teise tsooni kuuluvad AM, RL ning RN. Informandi muud sugulased elavad Kanepis, Põlvas, Rõpinas ning Valga ja Pärnumaal. Nendega kohtub AK harva, kontaktis ollakse telefoni teel. AK kontaktide üldarv on JR-iga võrreldes väiksem (vastavad arvud on 9 ja 14).

Informantide kontaktid väljaspool eramajade piirkonda elavate külaelanikega on väga head, kuid ei kuulu põhikontaktide hulka. Külaelanikega puututakse kokku kaupluses ja postkontoris käies.

JR-i ja AK võrgustiku liikmete suhete laad (pereliige, naaber, töökaaslane, sõber jne) on kujutatud joonisel 2.

Rõpina keelejuhid kasutavad võrgustike liikmete ning ülejäänud külaelanikega suheldes peamiselt võru keelt. Allpool esitatud keelejooned iseloomustavad muuhulgas ka võrgustikule omast võru keele varianti üldisemalt. Noorem keelejuht AK kasutab enam-vähem järjekindlalt võru keelt, mida iseloomustavad *he*-sisseütlev (*läts amē-riikkahe* 'läks Ameerikasse'; *käüwä keik räppinähe* 'käivad kõik Rõpinas'); *h*-seesütlev (*olē kanēppih* 'olen Kanepis'; *om keik mâ mullah* 'on kõik maa mullas') ning *n*-seesütlev (*tañ firman* 'siin firmas', *eläs peivan* 'elab Põlvas' jne). Informandi keelde kuulub ka sõnaalguline *ts* (*ma kenēlē tsigāla firmat* 'ma räägin sigala firmast'). Võru keelealale omastest joontest esinevad AK keelelises repertuaaris veel vokaalharmonia (*eì olē sündünü?* 'ei ole sündinud'; *latsēlatsē eì tuñņēkki ināmp ärä* 'lapselapsed ei tunnegi enam ära'), järjekindel teise silbi *o* (*sāl om jobā setto murrak* 'seal on juba Setu murrak') ning *r*-ile järgneva *j*-i kadu (*minā kirākilt eì kenēlē kedāgi* 'mina kirjakeelt ei räägi sugugi'; *tä ol' kanēppin karālaudan tül* 'ta oli Kanepis karjalaudas tööl'). AK keelelist repertuaari rikastavad korduvalt kasutatud väljendid *ašsa vanāguřrat* 'assa vanakurat'; *jummal hoitku* 'jumal hoidku'; *koš sa kurask* 'kus sa kurat' jne.

Vanema keelejuhi repertuaaris on suurem eesti keele morfoloogiliste vormide osakaal. Erinevalt nooremast keelejuhist puudub JR-il ka *he*-sisseütlev, mida asendab lühike sisseütlev (*seida kohègi räppina* 'soidan kuhugi Räpinasse'). Võrupärastest keelejoontest kuuluvad JR-i repertuaari *n*- ja *h*-seesütlev (*samàzugùne kiļ òudova kañdiñ* 'samasugune keel Oudova kandis'; *sâl rûna meţsan* 'seal Ruuna metsas'), vokaalharmonia (*kellega kenëļet tollega kenëļet tolle kelen* 'kellega räägid, sellega räägid selle keeles'). Erinevalt AK-st iseloomustab JR-i suurem järgsilbi *o* varieerumine (*veŗò ~ veŗù* 'võru'; *settu ~ setto* 'setu' jne).

Informantide omavaheline suhtluskeel on ainult võru keel, millest mõlemad kinni peavad. Ainestikus esineb erinevaid kõne produtseerimisele viitavaid signaale (kõhklusid, pause, valesid algusi, korduseid, leksikaalseid tähistajaid), mis markeerivad õige keele otsinguid ning vestluspartneriga *m e i e* keele kõnelemise soovi. Seda iseloomustab näide 9, kus JR toob vestlusesse sisse uue teema, küsides AK käest, kas kooli katseaed, kus AK ja tema abikaasa varem töötasid, on veel alles. JR alustab küsimust eesti keeles (*aèda sâl* 'aeda seal'), kuid parandab ennast ning pöördub AK poole võru keeles (*aìda eij_olëkki vast vai òm sâl* 'aeda ei olegi võib-olla või on seal'). KP esitab AK-le sama küsimuse eesti keeles (*òn seål aèd veĩ* 'on seal aed või'), millele AK vastab võru keeles (*mul vai kõli aìd òm* 'mul või kooli aed on').

(9) 01 JR (AK-le): *aèda sâl // aìda eij_olëkki vast vai òm sâl*

02 KP (AK-le): *òn seål aèd veĩ*

03 AK: *mul vai*

04 KP: *eì seål kõliz*

05 AK: *kõli aìd òm kepl'i mi olli keik aig sâl tei? tüt (---)*

06 JR: *kas praegu òm vîl midagi vai eì olë*

07 AK: *òm òm*

08 JR: *ahah*

JR (AK-le): 'aeda seal aeda ei olegi ehk või on seal'

KP (AK-le): 'on seal aed või'

AK: 'mul või'

KP: 'ei seal koolis'

AK: 'kooli aed on kõplasime me olime kogu aeg seal tegime tööd (---)'

JR: 'kas praegu on veel midagi või ei ole'

AK: 'on on'

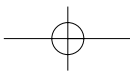
JR: 'ahah'

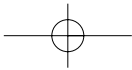
Kui JR-i naabrusvõrgustikus on kõikidel osapooltel ühiseks suhtluskeeleks ainult võru keel, siis sugulusvõrgustikus domineerib eesti keele kasutamine (kolmas põlvkond, kuhu kuulub ka KP, räägib ainult eesti keelt).

Informantide ja KP suhtluses on kasutusel mõlemad keeled, s.t kõikidel vestlejatel on oma keel (AK-l ja JR-il võru keel, KP-l eesti keel²⁹), mille raamides püstitakse vestluse lõpuni. AK ja JR aktsepteerivad kaasvestleja keelevalikut, kuid kõnelevad oma keelt (vt alljärgnevat näidet):³⁰

²⁹ KP on elanud analüüsitava külas seitse aastat, saab võru keelest aru, kuid ise võru keelt ei kõnele. Vestluste jooksul ei vaheta KP kordagi keelt.

³⁰ Kakskeelse vestluse mallide kohta vt A. V e r s c h i k, Koodivahetus meil ja mujal. – Keel ja Kirjandus 2004, nr 1, lk 37–38.

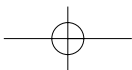

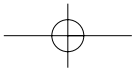

- (10) 01 KP: *a ta lähèb èhtul koju ikka siz jah*
 02 AK: *jäh // kodò iks*
 03 KP: *ta õzeks ei jã sija*
 04 AK: *ei jã*
 05 JR: *(kos tül // huñmen ei olè tÿväiv)*
 06 AK: *ei mina i Diã kuis tÿ nail om // tâ lät är kodò är // poiškèstega jã ei sija? // (---) näid težè keřra pãle viã üles näid ja // oi jummal hoitku olè ei tÿ aži ni // näil um ka težè keřraga elãmine ja keik noh näil um omã süstè-m kuřrat // tuğerd oll'i poiškèžè sin // malle jãi kopsuõeletikku kuřrat*
 07 KP: *ahjã // tina ütlez ja et et nad olid vist kas egi-ptuzez veì kuskil olnud*
 08 AK: *noja-h // kat's nãdãl'it // težè latsè (---) // jummal pallo vaiva sai nãttüs (---) jummal hoitku / ni pallo vaiva et jummal hoitku*
 KP: 'aga ta lähèb èhtul koju ikka siis jah'
 AK: 'jah koju ikka'
 KP: 'ta õõseks ei jää siia'
 AK: 'ei jää'
 JR: ('kus tööõ homme ei ole tööpäev')
 AK: 'ei mina ei tea kuidas tööõ neil on ta lähèb ära koju ära poistega ei jää siia (---) neid teise korruse peale viia üles neid ja oi jumal hoidku ei ole too asi nii neil on ka teise korrusega elamine ja kõik noh neil on oma süsteem kurat too-kord olid poisid siin Malle jãi kopsuõõletikku kurat'
 KP: 'ah jaa Tiina ütles ja et et nad olid vist kas Egiptuses või kuskil olnud'
 AK: 'nojah kaks nãdalat teise lapsed (---) jumal palju vaeva sai nãhtud (---) jumal hoidku nii palju vaeva et jumal hoidku'

Mõlema keelejuhi puhul on leksikaalsel tasandil märgatav eesti keele kasutamise suurenemine, mis sõltub kindlastest vestlusteemadest ning võrgustikuvälisest tegevusest (JR-i puhul sage Tallinnas käimine). Eesti- ja võrukeelsete lekseemide varieeruv kasutamine on täheldatav haridus- ning tööteemadel vesteldes. Üleminekute puhul on valdavalt tegemist eesti keelest laenatud sõnavaraga, mille hulka kuuluvad ametinimetused (*raamatupidaja, katlamaja esimees, aednik, koristaja*). Näites 11 varieerub substantiivi *parttei-gõl' ~ parttei-gül'* 'parteikool' kasutamine, mida võib tõlgendada võrgustikuvälise mõjuna, sest mõlemad keelejuhid on omandanud hariduse väljaspool võru keeleala:

- (11) 01 JR: *no miš se leppèttas sãl / parttei-gõli / vai meš tÿ ol' /*
 02 AK: *no / tãd /*
 03 JR: (---)
 04 AK: *eñne iñne todã kui ta parttei-gõli lät's siš tã ol' jobã sin // noh tã lät's kanèppist parttei-gül' // tã ol' kanèppin karãlaũdan tÿl*
 05 JR: *parttei- / kehra kÿl' vai miš tã ol' [---] peļlumajanduze parttei-gül' ol' noh*
 JR: 'no mis see lõpetas seal parteikooli või mis too oli'
 AK: 'no seda'
 JR: (---)
 AK: 'enne enne toda kui ta parteikooli läks siis ta oli juba siin noh ta läks Kanepist parteikooli ta oli Kanepis karjalaudas tööõ'
 JR: 'partei Kehra kool või mis see oli [---] põllumajanduse parteikool oli noh'

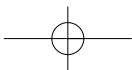

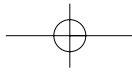
Võru ja eesti keele varieerumist esineb ka sugulusnimede puhul. *edè* ja *veñd* esinevad mõlema informandi repertuaaris kirjakeelsetena (vt ka 4.1, näide 6), samal ajal on *lel* ja (*vana*)*ezà* võrukeelsed:

- (12) 01 KP: *teil oli kâ kümme jah*
 02 AK: *noh muido'kk'i*
 03 JR: *vîz edè vîz veñda*
 04 AK: *jah*
 05 KP: *aga e kas sul on ka jãnuD m muidu kedàgi sugulazi m sellizeid kellega sa suhtled akt- m pidevalt ja hoijad nagu m konta-kte sealt kanepi kandist vei*
 06 AK: (---) / *sò edu om elàs peľvan*
 07 JR: *no veñd om vîl*
 08 AK: *tû om // no veñd om muidogi elàs kottõn // a mul om sò ka sugulanè tû om mul // e ta // e poig // edu / elàs peľvan*
 [---]
 09 AK *om iks aga jummal s // ma i tiak'ki kes sâl inãmp elàs // e'kva? ezà // vana,ezà // vai mul t- tãdi ja // lellã? maja? / jummal hoitku // nãid ol' e m nã pallo nãid ol' // kaks (---) nel'i veñda ja kaheksa edè sa kae?*
 KP: 'teil oli ka kümme jah'
 AK: 'noh muidugi'
 JR: 'viis õde viis venda'
 AK: 'jah'
 KP: 'aga õ kas sul on ka jäänud m muidu kedagi sugulasi m selliseid kellega sa suhtled akt- mm pidevalt ja hoiad nagu m kontakte sealt Kanepi kandist või'
 AK: '(---) see Eedu on elab Põlvas'
 JR: 'no vend on veel'
 AK: 'too on no vend on muidugi elab kodus aga mul on see ka sugulane too on mul õõ see õe poeg Eedu elab Põlvas'
 [---]
 AK: 'on ikka aga jumal siis ma ei teagi kes seal enam elab kohe isa vanaisa või mul t- tãdi ja lelle majad jumal hoidku neid oli õ m nii palju neid oli kaks (---) neli venda ja kaheksa õde sa vaata'

Varieeruvust on ka substantiivi *vãlizmã ~ vãllãmã* 'välismaa' puhul, mis JR-i repertuaaris on läbivalt eestikeelne, AK-l võrukeelne:

- (13) (AK ja JR arutavad lastelaste eesnimesid)
 01 AK: *mul ei saiza melen noh // nã õmma nîzãndze vãllãmã nime? panttu ett ei saiza melen // pane? jüri vai jüljus // sis tiät // elu,aiik sais melen*
 02 KP: ((naerab))
 03 AK: *vai ä'ni vai // mis nã? pañdva sãndze ku'raði vãllãmã pois'kestè nime? // jummal hoitku // pa'kkè iks e'sti mehè nini // na õmma keikè vãllãmã nime?*
 [---]
 04 JR: *alfred ja keikk om a nüit vetva vãlizmã nime*
 05 AK: *keikè vãllãmã värk' noh*

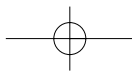

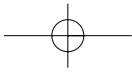
- 06 JR: *eì meišta? keneldagi*
 07 AK: *eì tulè mĩldegi // a nüD om // arvestaze keik et eürö-ba värk' // pañdas eürö-ba nime?*
 08 KP: *jah*
 09 JR: *eürö-ban sãndzĩt nimèzĩt eij olèkki?*
 10 AK: *tã om koški väl'ãmãlt iks pärit kurrat*
 11 JR: *eij olè*
 12 AK: *(egã nã ezi)*
 13 JR: *taivast veť // väl'izmãl veđdas // (saksamãl veij_õlla) a veťta iñglizmãl om hõbis teistsugũ nime?*
 AK: 'mul ei seisa meeles noh need on niisugused välismaa nimed pandud et ei seisa meeles pane Jüri või Juulius siis tead eluaeg seisab meeles'
 KP: ((naerab))
 AK: 'või Ärni või mis nad panevad sellised kuradi välismaa poisikeste nimed jumal hoidku pange ikka eesti mehe nimi nad on kõik välismaa nimed'
 [---]
 JR: 'Alfred ja kõik on aga nüüd võtavad välismaa nime'
 AK: 'kõik välismaa värk noh'
 JR: 'ei mõista kõneldagi'
 AK: 'ei tule meeldegi aga nüüd on arvestavad kõik et euroopa värk pannakse euroopa nimed'
 KP: 'jah'
 JR: 'Euroopas selliseid nimesid ei olegi'
 AK: 'ta on kuskilt välismaalt ikka pärit kurat'
 JR: 'ei ole'
 AKn: ('ega nad ise')
 JR: 'taevast võtab välismaal võetakse (Saksamaal võib-olla) aga võta Inglismaal on hoopis teistsugused nimed'

JR-i keelevalikutes võib näha otsesest seost vestluspartneri võrgustiku kuuluvusega, mis omakorda võib selgitada sagedasemat koodivahetuse esinemist võrreldes AK-ga. Alljärgnevas näites vestlevad AK ja JR terviseprobleemidest, KP osaleb vestluses passiivse kuulajana. Uus vestlusteema (raske tööpäev ja terviseprobleemid), mille algatajaks on AK, toimub JR-i ja AK kõnevoorudes ühe erandiga võru keeles (viieandas voorus esineb JR-i kõnes eestikeelne *kãik* 'kãik'). Esimeses ja kuuendas voorus vahetab JR keelt ning pöörduv eestikeelsete kommentaaridega KP poole (*kogu, aèg keik valuttav* 'kogu aeg kõik valutab'; *eì vôi vôišše magãma jãda* 'ei või voodisse magama jääda'), mida võib tõlgendada vestluskeele teadliku määramisena, sest KP kuulub eestikeelsesse võrgustikku, mida ta esindab.

- (14) 01 JR: *keñdi om nĩ raššẽ // [KP-le] kogu, aèg keik (valuttav)*
 02 AK: *kui vanẽmbas sãt*
 03 JR: *(---) kui piikkãli agã müD mul polè midãgi hättã no piikkãli (---) piikkãli siš olèssi (---) // kogò aig piät likkuma //*
 04 KP: *mhmh*
 05 JR: *vĩmãne kãik vãija teťtã // kãũmã piät //*
 06 JR [KP-le]: *eì veij vôišše magãma jãda*
 07 KP: *mhmh*

- JR: 'kõndida on nii raske [KP-le] kogu aeg kõik (valutab)
 AK: 'kui vanemaks saad'
 JR: '(---) kui pikali aga muud mul pole midagi häda no pikali (---) pikali siis
 oleks (---) kogu aeg pead liikuma'
 KP: 'mhmh'
 JR: 'viimane käik vaja teha käima pead'
 JR [KP-le]: 'ei või voodisse magama jääda'
 KP: 'mhmh'

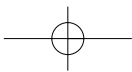
Enamasti pöördub JR KP poole võru keeles. AK kasutab KP-ga järjekindlalt võru keelt. Võru keele kasutamist KP-ga võib tõlgendada ka võrgustikupiiride tähistajana. Keelevalik on ühtlasi üks identiteedi konstrueerimise viise ja võimalusi.³¹ Indiviidi keeleline identiteet tõmbab piiri meie ja teiste vahele: tähtis on teada, kes kuuluvad meie hulka, kuid sama tähtis on teadvustada, kes on teised. Alljärgnevad näited kirjeldavad ilmekalt informantide kuulumist võrukeelsetesse võrgustikesse ning selle rõhutamist. Võru keel markeerib vestluspartnerite erinevat identiteeti ning kõrvutab keelevalikute kaudu meie (AK ja JR) ja teie (KP) identiteeti. Näites 15 vesteldakse AK abikaasa ootamatust haigestumisest. KP eesti keeles esitatud küsimustele abikaasa tervise kohta reageerib AK küsija kõnemaneeeri matkimisega ning parandab naerdes küsimuse esitajat (*häs'ti es' lä / häste lät's* 'hästi ei läinud hästi läks'), korrates KP küsimuse üle võru keeles:

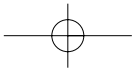
- (15) 01 KP: *aga läks keik häst'i ikka ja*
 02 AK: *mēs*
 03 KP: *läks häst'i keik ikka ja*
 04 AK: *nojah // häst'i es' lä // häste lät's* ((naerab))
 05 KP: ((naerab)) *ei no sellez me'ttez ett' et kat'ti ei tul'nud egi-ptuzest tagazi vähemal'tt' et et ei katkestanud omä reizi*
 06 AK: *jäh*
 KP: 'aga läks kõik hästi ikka ja'
 AK: 'mis'
 KP: 'läks hästi kõik ikka ja'
 AK: 'nojah hästi ei läinud hästi läks' ((naerab))
 KP: ((naerab)) 'ei no selles mõttes et et Kati ei tulnud Egiptusest tagasi vähemalt et et ei katkestanud oma reisi'
 AK: 'jah'

Näites 16 on identiteedi ja kuuluvuse eristajaks verbid *räkkima* ja *ķeņeļema*. KP kasutab kogu vestluse jooksul läbivalt verbi *räkkima*, JR ja AK aga verbi *ķeņeļema* või selle muid võrukeelseid vasteid:

- (16) (KP kommenteerib intervjuus esitatavaid küsimusi)
 01 KP: *ei olē ültse ainult selle kele kohta vaid ültse nagü sîn et e / et mis kēlt nagü ültse sîn kañdiz rägittakse ja ja sîz on selle ajalehè kohta selle*

³¹ Vt nt: R. Le Page, A. Tabouret-Keller, *Acts of Identities, Creole-based Approaches to Language and Ethnicity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985; C. Myers-Sutton, *Social Motivations of Code-Switching*. Oxford: Clarendon Press, 1993.

02 JR: *kenèlDaš*

03 KP: *selle umà lehè èt kas inimezed sedà loevad ja ja ja / ja ja / igàzu-gùzeid // muid*

04 JR: *minà tel'ze ka tedà // (---)*

[---]

05 KP: *agà agà kodüz eks ju sa / marèga sa rāgīd ikkagi vērū ē vērū kēlt eks ju //*

06 AK: *minà panè vērò kīlt keik aig / marī panD ke- segāmini //*

07 KP: *ahah*

[---]

08 KP: *mhmh kas leīda rāgīB puhast kēlt*

09 JR: *no ta puhaš eij olè segāmini om lāñnū // no ikka // māgīl meš ta sīn om // mi kenèlè nīzamà*

KP: 'ei ole üldse ainult selle keele kohta vaid üldse nagu siin et õ et mis keelt nagu üldse siin kandis räägitakse ja jaa ja siis on selle ajalehe kohta selle'

JR: 'räägitakse'

KP: 'selle Uma Leht et kas inimesed seda loevad ja ja ja ja ja igasuguseid muid'

JR: 'mina tellisin ka teda' (—)

[---]

KP: 'aga aga kodus eks ju sa Marega sa räägid ikkagi võru ee võru keelt eks ju'

AK: 'mina panen võru keelt kogu aeg Mari paneb kõ- segamini'

KP: 'ahah'

[---]

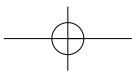
KP: 'mhmh kas Leida räägib puhast keelt'

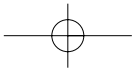
JR: 'no ta puhas ei ole segamini on läinud no ikka maakeel mis ta siin on me räägime niisama'

Räpina keelealale jääva küla lindistuste analüüsi kokkuvõtteks võib öelda, et keelejuht AK on võru keele kasutamises järjekindlam, kõneldes erinevalt JR-ist enam-vähem stabiilselt võru keelt (sh JR-i eestikeelse võrgustiku liikmetega). JR-i keelt iseloomustab nii morfoloogilisel kui ka leksikaalsel tasandil eesti ja võru keele vaheline suurem varieerumine, mida võib seletada tema kuulumisega kahte erinevasse võrgustikku ning kohaliku küla võrgustiku välise tegevusega. Seega võib järeldada, et võrgustikuanalüüs aitab informantide keelelisele käitumisele seletust leida, kuid kindlasti ei selgita see kõiki erinevusi. Peale võrgustike analüüsi tuleks informantide keelelise käitumise põhjusi otsida üldisest keelde suhtumisest ning ümbritsevast keelekeskkonnast.

5. Kokkuvõte

Eespool esitatud keeleanalüüsi põhjal võib öelda, et nelja informandi eesti ja võru keele leksikaalse tasandi vaheldumises mängib olulist rolli indiviidi suhtlusvõrgustiku struktuur. Neljal idiolektil põhinev analüüs näitab, et informantidel, kellel on rohkem võrgustikuväliseid suhteid ja kes on võrgustikuga mõnevõrra nõrgemalt seotud, esineb rohkem varieeruvust, s.t võru keelelt eesti keelele üleminekut. Selline tendents kehtib mõlema, nii

Vastseliina kui ka Rápina keelealale jääva küla puhul. Võrukeelses vestluses kasutavad eestikeelseid laensõnu ka võrgustikuga tugevalt seotud informandid, kuid neil ei esine pikemaid üleminekuid ühelt keelekujult teisele. Seega võib väita, et suhtlusvõrgustike analüüs annab vähemalt osaliselt vastuse võrude keelisele käitumisele. Peale võrgustikuanalüüsi peab arvestama ka muude teguritega, näiteks identiteedi, keelehoiakute ja ümbritseva keskkonnaga üldiselt, sh massimeedia mõjudega.

